

VÁROS ÉS FALU SZOCIOLÓGIAI SZEMPONTBÓL

ÍRTA

DR DÉKÁNY ISTVÁN

Különlenyomat a VÁROSI SZEMLE XXI. évfolyamából

Város és falu szociológiai szempontból*

A város- és faluszociológia – kivált az amerikai irodalomban – együtt fejlődnek és alig lehetséges egyikről beszélni a másik nélkül. Még ha összehasonlításokra különösebben nem is törekszünk,¹⁾ akkor is önkénytelenül átvetődik a pillantásunk egyikről a másikra, oly nagy, alapvető a különbség, illetve a kapcsolat. Az pedig, hogy ép az Egyesült-Államokban fejlődik ez a két tudományág az ottani szokásos dimenziókban, mutatja a probléma aktualitását és rendkívüli súlyának érzését. Hiszen az elmúlt év nyarán is éles formákat öltött a falu és város közötti harc, ezzel egyre inkább tudatossá vált ott az ellentét, míg nálunk – egész Európában – csak lappangó állapotban van a probléma, bár a szimptomái avatott szemek előtt egyáltalán nem elrejtettek. Lehet, hogy ez a város-falu ellentét ugyanolyan zajos formában játszódik le a XX. században, minőt mutatott az osztályok harca a XIX. században. Az »osztályharc«-ról már láttuk, ép másfél évtized óta, hogy *nem* oldható meg, sem egyszerű formulákkal, szervezési tervekkel, sem pedig mint harc, győzelemmel. Csak arról lehet szó, hogy az osztályok közti feszültség enyhébbé váljék és az igazságosságot ki nem záróvá. Ugyanez várható a város és falu ellentétében; az ellentétnek, a feszültségnek enyhülnie kell, annak a tudatnak azonban minden esetre meg kell születnie, hogy itt évezredek társadalmi fejlődésünk fordulópontjára érkezett, amidőn nem lehet a kérdést véka alá rejteni, hanem mindenekelőtt helyes diagnózissal kell – azaz szociológiai alapon – hozzáfogni.

Sajátos az, hogy a XIX. század végén a várost, mint életformát egyre erősebb kritikával nézik. Míg azelőtt az *elvárosiasodás* természetes tendencia volt, a közvélemény – kivált a mi agrárországunkban – sürgette, addig ma, ipari országokban, minő Németország, már az »elvárosiatlanítás« (*Entstadterung*) jelszava jelenik meg és jellemző stílusban sürgetik orvosok,²⁾

¹⁾ Igen érdekes ez oly kimondottan faluszociológiai kutatásokban, minő a legújabb – és legnagyobb – műben látható: *Sorokin-Zimmerman-Galpin: A systematic source book in rural sociology*. 3. kötet. 1930-tól. The university of Minnesota Press.

²⁾ Jellemző pl. *V. Grimm: Der Kampf des Bauertums mit der Grossstadt*. Berlin. 1929.

szociálpolitikusok¹⁾ és geográfusok a kritikai attitűdöt a nagyvárosokkal szemben. Igaz, hogy visszatér a régi népbiológiai aggodalom, amit már G. Hansen²⁾ tett széles körben ismeretessé: a város pusztítja a néperőt, de új érvek is merültek fel nagyszámmal. Spengler³⁾ közhangulatot fejezett ki. »A világváros óriási kőhalmaza van a végén minden nagy kultúra életfolyamának. A talajból kinőtt kultúremléket saját teremtménye: a város hódítja meg: a város gyermekévé, végrehajtó szervévé, végül áldozatává lesz.« Különálló és leszűkült világgá alakul. »Egy széles ország helyett egy város, egy pont van előttünk, amelyben összegyűjtődik távoli vidékek élete, miközben a többi elszárad.«

Sok kortársunk gondolkodik hasonlóképp. Jellemző kitétel sokhelyütt található; találmomra egy, már a nemzeti szocializmussal polemizáló író idézünk, Fr. Werfelt⁴⁾:

»Az embereknek milliós városokban való szereplése megtette a magáét. A városokban az ember, mint kozmikus lény, elveszti a súlyát. A metropoliszoknak szellemi értelemben ez a titkos célja. Ezért épültek ki kényszerűen a növekvő (liberális kori) nihilizmus idején, amely a polgári kapitalisztikus korszak öntudati állapota. Menedék- és búvóhelyek, melyekben kényelmesen el lehet rejtőzni a mélyebb életvalóságok elől... A nagyváros nihilisztikus titka az, hogy mindent önmagától értődővé tesz ... A világot nem látjuk az emberektől; a tér helyiséggé változik; az idő munkaórává, amelyért nekünk fizetnek avagy a szórakozás órájává, amelyért mi fizetünk. Az a magától értetődés ... elaltatja az erős lelkierőket, mígnem a langyos cinizmus alkonyába vesznek. A világ elől való menekülésnek nem az Athos-hegyi kolostor a helye, hanem New York és Berlin.«

Sajátos a gépies életrendhez való mechanikus ragaszkodás, az élet kockázatosságának félelme, írja Werfelt⁵⁾: »Az élet biztosításának velőkiható sikolya soha nem hallott élességgel hangzik végig a városokon. Az élet védelmet keres a benne vájkáló semmi ellen ... A gazdagok világa átváltozott szanatóriumok világává.«

De nem ép csak a világháború utáni részben pesszimiztikus, részben fáradt hangulat tükrözői ez írók, hiszen a városi optimizmus korában már Ibsen is beszélt (A társadalom támaszai-bán) »amaz aranyos és kendőzött külsőről, mely a nagyvárosok társadalmát fedi.« Legújabbban a kultúrkritika szeret belefogózni abba a jelszóba, ami a *kultúra* és a *civilizáció*

¹⁾ Ismét igen jellemző cikkek: *Muckermann*, *Passarge* (geográfus), *Runkel*, *H. Marr* előadásai a Hannoveri Fichte-Gesellschaft-ban: *Grossstadt* u. *Volkstum*. Hamburg. 1928.

²⁾ *Die drei Bevölkerungsstufen*. 1889.

³⁾ *Der Untergang des Abendlandes* II. 117. és I. 45.

⁴⁾ *Élhetünk-e Isten-hit nélkül?* M. ford. Bp. 1933. 30. lk.

⁵⁾ U. o. 32. 1.

különbségeiből adódik és szívesen állítja, hogy a város (civitas) csak a *civilizációig* emel, azontúl mélyebb (lelki) kultúrát nem ad – a gangstervilág tettei az amerikai nagyvárosokról leleplezik, hogy ott a város még civilizációt sem ad.

És ugyanekkor megindul – talán ép a város iránti szkepszis eredménye – az újabb falutanulmány, még oly országokban is, minő Románia¹⁾). De ez a falukutatás sokhelyütt inkább csak faluromantika, mint az orosz intelligenciának ú. n. »narodniki«-mozgalma volt. Falu-járás, regős-mozgalom és faluszociológia pedig ma – ép nálunk – nem egyszer a városi embernek weekend-kultúrája s nem igazi falutanulmány. Néhol pedig oly naivítás mutatkozik meg,²⁾ hogy csodálkoznunk kell, minő egyszerűnek látják – képesek látni – ma a problémát értelmes emberek is. A falu és város nagy drámája egyszerű idill formájában tűnik fel. E kis tanulmány, mely egy nagyobb mű részéül készült, rá óhajt mutatni a kérdés igazi gyökerére. Egész különös a helyzet s ezt minden író konstatálja: nem tudjuk megmondani, mi a város; sőt azt sem, mi a falu. Tévedés azt hinni, hogy itt pusztán a zöldasztalok elméleti igényéről, fogalmi, emésztési zavaráról van szó, amivel a gyakorlat emberének semmi gondja nem lehet. Sajnos, a kérdés súlyosabb. Számos falu- és városszociológus oly csomagot szállít, amelyet kibontunk s azt konstatáljuk, csak ép borítéka van. Ilyen üres, anyagihiányos kiindulásban nem lehet kezdeni a dolgot. A másik hiányosság pedig abban van, hogy a város kérdésében mindent *együtt* kell látni, synoptikusan dolgozni és a sok szakember mind, hol csak geográfus, hol csak jogász, hol csak közgazdász, hol csak statisztikus stb. és nem jó létre mélyebb, szervesebb kapcsolat az ismeretek között. Mihelyt azonban a dolog »elevenére« tapintunk, »lényegtani« kiindulását megtaláltuk, rögtön egész új problémák rajzanak elénk. Itt két-három kiindulást fogunk kapcsolni, melyeknek az irodalom eddig alig mutatja csiráit.

I.

Sombart, kinek megvan a hajlama a sokoldalúság iránt, a Handwörterbuch der Soziologie-ben (städtische Siedlung) fényesen bemutatja azt a példátlan zűrzavart, mely a város mibenlétének kérdésében dül. Nem is lehet tudni, miről is lehet beszélnünk »városról« szólván.

Mindenekelőtt 1. a város *statisztikai* fogalmazása merőben tehetetlen pusztán a népszám alapján. Ha nemzetközi egyezmény megkívánja, hogy 2000 lakoson felül egy telepet (agglomerációt) városnak minősítsünk, úgy ez lehet helyes, mert *van* 2000 lakosú város. Viszont azonban van 20.000 lakosú falu is. Mindenesetre zavaros kérdésföltevés volna a várost csak

²⁾ A bukaresti egyetem volt szociológia-tanára, *Gusti*, közoktatásügyi miniszter lett és nagyot lendített a falutanulmányon.

²⁾ L. pl. *Garet et Billard*: La resurrection du village. 1930.

kvantitatíve nézni; kiderül alább, a város *minőségileg* válik el a falutól. Az, ami nálunk szokásos: »mezővárosiról beszélni, csak azt mutatja (a jogi szervezeten túl), hogy van átmeneti alakulat falu és város között: »se nem falu se nem város« ez, nem pedig egyik *faja* a városnak. Az ily quasi-város nem igazi város,¹⁾ csak feléje halad, sőt esetleg helytelen irányban alakuló *álváros*. A »statisztikai« városfogalmon könnyű keresztüllátni, mint a következőn is (Sombart szerint):

2. az *architektonikus* városfogalmon, mely a várost épületeiben és külső formáiban veszi tekintetbe, Pompeji ma is ez alapon városnak volna mondható. Viszont az is igaz, – *omnis determinatio est negatio* – hogy ez alapon máris a legtöbb várost el lehet választani a falutól, tudjuk, mi *nem* város.

3. Amit Sombart »népességi« (populacionisztikus) városfogalomnak mond, – város az, ahol »sok ember van együtt« (pl. »az egész város talpon volt« kifejezésben) – az csupán oly nyelvészkedés, mihez a társadalomtudományoknak nincs semmi közük épúgy, mint ha ezt olvasom: »jön a török nagy *felekezetiék* (t. i. tömegben), itt csak nyelvészeti érdekesség az, hogy a felekezet tömeget jelent. Sombart a város »populacionisztikus« fogalmát elnézte, csak *filológiai* ügyről van szó. Látjuk alább, a filológiát egész más pontokon hasznosíthatjuk.

4. Lehet a városról, *a)* mint *katonai* fogalomról szó. Ha I. Henrik császár »városokat« alapított, akkor ez annyit jelent, hogy helyőrségi központokat hozott létre, véli Sombart. De *b)* lehet a várost »erősségnek« is néznünk (»fortifikatórius« városfogalom). Ismert régi mondás: »Bürger und Bauer zweiet nichts als die Mauer.« És a jó, régi kutató, Maurer tömören azt mondja: Städte sind ummauerte Dörfer. Mindehhez azonban a városok középkori történézésének lehet szava, a mai városszociológust nem érdekli, legfeljebb csak az, hogy valóban ma is városok a helyőrségi központok.

5. Megint csak történelmi síkra viszi kérdésünket a városok »sacralis« fogalma (Mekka, Lásza, görög-római »város« az őskorban). Füstéi de Coulange írja: »A város kezdetben nem olyan hely, amelynek az a rendeltetése, hogy azt lakják; az szenthely, ahol az istenek laknak, vár, amely azokat védi és tőlük szent jelleget kap. A város egy egyesülés központja, királyok, papok lakják, hely, ahol ítéletet (is) mondanak, de nem hely, ahol emberek laknak. Nemzedékeken át, családonkint az emberek a városon *kívül* élnek, ahol a földet felosztják egymás közt.« Ez ismét nem *a* város egy jellemző oldala, *mozzanata*, hanem egy történelmi *típus* rajza s eltekinthetünk tőle, amidőn arról van szó, mit is értsünk ma a város fogalmán.

¹⁾ Hogy nálunk a város fogalma minő szétfolyó, érdekesen mutatja ez a megállapítás: »Népes, nagyhatáru alföldi városaink(l) és községeink nagy része még a közelmúltban is állattartásból élt s csak az állatállomány után adózott (sic) Határbeosztását is az állattenyésztés szempontjai irányították,« írja Gyórfy. (A magyarság néprajza. II. 1934. 117. 1.)

Ötféle zsákutcából tértünk ki s most már a mai idők lényegesebb életmozzanataihoz lehet elérkeznünk:

a) a város *jogi* fogalmához: a városi az, akire kiterjed a városi jog;

b) a város *politikai* fogalmához: a város országos hatalom, – ma is – mint egykor, midőn politikai szövetség (»schwurgemeinschaftliche Verbrüderung«, M. Weber) volt, dacolva a környék (Gebietskörperschaft) uraival avagy egyenest a város urával, sőt végre állammá lett, mert tudott lenni. »Állam az államban« sokszor később is (ma is minő sajátos Danzig esete). Weber M. kiemeli: »A nyugati város kezdeteiben mindenekelőtt (ön) védelmi kötelek, t. i. gazdasági alapon védőképeselemek az egyesülése, akik abban a helyzetben vannak, hogy magukat felfegyverezzék és kiképeztessék... Mindenütt a Nyugaton kívül a város fejlődését az akadályozta, hogy a fejedelmi sereg régebbi, mint a város.«¹⁾ Nagyon fontos összefüggés (eine Verbindung von Selbstequipierung und Bürgerrecht) tárul itt fel: a polgárság *akarja* magát önálló és pedig katonai erőként kifejleszteni. Nem az állami hatalom »árnyékában« nő fel, – mint ma – hanem maga akar hatalom lenni. Ez sajátos – gazdasági – célra törekvő elemeknek *hatalmi lóg-érzetén* épült fel, egy »városi egocentrizmust« magasabbra emelve. Below²⁾ tömören utal arra, hogy mi ama városi önállóság lélektani alapja: »a városok erkölcsi alapon voltak jogosultak nagyobb önállóságot követelni a tartomány- és városurakkal szemben, amennyiben gazdasági kultúrájuk magasabb volt.« Országos harcok vitelére azonban alkalmatlan az önálló város-állam, mert midőn megízlelte függetlensége áldását, elzárkózott önérdékeibe ép Itáliában és Németországban, ahol a városi szétdarabolódás és az idegenuralom egymást előmozdították.

c) így jutunk arra a pontra, amire Sombart már rá sem mutat, mert magától értetődik: a város *gazdasági* fogalmára. Történések esnek ebbe az egyoldalúságba. Város? Ott ipar és kereskedelem van, »polgárok« laknak, ott egy forgalomgazdasági jogélet ad lendületet az életnek: a »*Markrecht*«, ami majd csak annyi, mint »*Stadtrecht*«. Ámde, hogy ez a /Orga/0m-gazdasági életrendszer mit jelent, hogy a *polgári* életforma minő alapokon nyugszik, azt kevésbé vizsgálja a történelem és a szociológiai-jogi (város-)elmélet is.

Röviden végigtekintettünk egy fogalmi zürzavaron. Csak annyi derül itt ki, hogy *jog, politika és gazdaság* hármasszövetségéről van szó – »városról« szólván. De még mindig nem látjuk az alapokat. Min alapul a városi életmód, a városi életrendszer, *minő* gazdaságra tör, minek szolgál a jog és a politika?

A különböző elméleti elgondolások azért válhatnak igen veszedelmessé – mint pl., hogy a város népességet »fogyaszt«, devalválja »a fajt« stb. – mert minden egyoldalúság agitációknak válhat az alapjává (mint

¹⁾ Wirtschaftsgeschichte. 1923. 275. 1.

²⁾ Bürgertum, Handwb. d. Staatswiss. 3. kiad.

azt ma a német nemzeti szocialisták városellenes magatartásában is látjuk). Sokszor észrevétlenül siklanak előtérbe torzító feltevések. A város szociológiájának különös nehézsége az, hogy rendkívüli sokoldalúságot tételez fel, mert ép rendkívül bonyolult történeti képződmény úgyszólván minden város. Mindenekelőtt ma védekeznünk kell számos *genetikus* magyarázat egyoldalúsága ellen, mely előszeretettel vizsgálja a várost a *keletkezésének* egy »normális sémája« szerint. Ezek az egyoldalúságok nem a téma *objektív* nehézségeit jelzik, hanem a kutatók *szubjektív*, egyoldalú felszereltségére vetnek világot.

Az első szubjektív egyoldalúság geográfusoknál szinte általános. El kell ismernünk, hogy a városkeletkezés magyarázatában mindig szükségünk van geográfiai tényezők tekintetbevételére, minő a jó fekvés (pl. kikötőváros«, Marseille, London, Hamburg), de természetesen nemcsak egy pont, városhely »fekvését« kell tekintetbe vennünk a maga helyén, hanem a keletkező város háttérületét is, tehát távolabbi geográfiai viszonyításra is rászorulunk. (Pl. ma már Párizs fekvése ez utóbbi szempontból nem kiváló.) Ugyancsak fontos pl., hogy az ókorban »nem volt jelentősebb város, mely egy napi járóföldnél messzebbre esett a tengerparttól« (Weber M.). Fontos a »vásárvonali« helyzet: két különböző termelésű táj érintkezési vonala. Fontos egy védelemre alkalmas hegy stb. Azonban igen erős torzításokra vezet, ha a városban épen csak geográfiai előnyök (»energiák«) hatáshalmozódását látjuk. Egy »geomonizmusra« vezet ez, oly hibás hipotézisre, mely szerint minden *épen csak* (vagy legfőképp) geográfiai tényezők terméke lehet.¹⁾

Másik kutatói egyoldalúság igen általános: *gazdasági* nézőponton tekintenek mindent, főképp a középkori, nyugati városfejlődés szemlélete hatott az egyoldalúságra. Ismeretes, hogy a nyugati város bizonyos synoikizmos, illetve *conjuratio* útján alakult szembeállva a területi hatalmakkal, lázadó, sőt forradalmi megmozdulás az, oly *korporáció* megteremtésére törekedvén, mely maga bíraskodik polgárai fölött s maga választja hatóságait. Aminő kiváltságokat a város kivívott, mind *gazdasági* érdekből tette. De mennyi itt az egyoldalú szempont! Némely író pl. a várost egyszerűen *koncentrált fogyasztási helyé teszi*. Még Sombart is hivatkozik Smith Ádámra (it is the surplus production of the country only... that constitutes the subsistence of the town). Sombart²⁾ a városúr-elmélet híve, mely szerint »der Grundherr bildet überall (?) die Zelle der mittelalterlichen Stadt.« A város könnyen lesz ilyenképp fejedelmi székhely, amely nagy fogyasztást jelent. Dopsch viszont élénk megvilágításba helyezi³⁾, hogy ott, ahol nagy fejedelmi háztartás volt, udvar, költekezés, *nem* alakult ki nagyobb

¹⁾ Sok túlzás pl. még Passarge szerkesztésében megjelent könyvben is: *Stadtlanschaften der Erde*. Hamburg. 1930.

²⁾ Bírálatahoz v. ö. A. *Dopsch*: *Grundlagen der europ. Kulturentwicklung*. 1924. II. 344-400. főképp 393, 1.

³⁾ I. m. II. 394. 1.

város. Pl. nem Aachen – királyi székhely – lett nagyobb város, hanem Köln, nem Ingelheim (sem Tribur), hanem Mainz, nem Bodman, hanem inkább Konstanz stb., sőt a sok bajor »Pfalz«-ból *egysem* lett város. Sombárt városleírása ^{x)} számos hibában szenved és elfelejti, hogy a város századokon át mezőgazdaságból *is* él. A gazdasági »monizmus« így félrevezeti a kutatást, oly irányban, mely agitációk alapjává lehet.

Harmadik egyoldalúság az, ha a várost tisztán *szellemkulturális* alapon nézzük. Ily szemmértékkel mérve a kultúra mindig csakis városi kultúra. Semmi kétség, a városközpont rendkívül alkalmas az eszmék terjedésének előmozdítására. Mint ahogy ma azt láttuk, hogy a szocializmus városokban terjedt el és innen kiindulva – pedig tipikus városi gondolattermék – akarta behálózni a falut, épúgy egykor a kereszténység első szétterjedése idején, mondja Harnak,²⁾ minél nagyobb volt a város, annál nagyobb volt a keresztények százaléka. A *paganus* (pogány) egyben falusi (pagus: falu). Sőt egy társadalomtörténész írja: »csak a város alkotta meg a teológiai gondolkozást.« A zsidó vallás rituális törvényei pedig olyanok voltak, hogy a falusi paraszt azokat meg sem igen tarthatta. Hogy tudomány, irodalom, művészet városokban él, a legismertebb jelenség s egy büszke »urbanizmus« öntudatának alapja. Azonban egyoldalú egy *spirituális monizmus* is; habár a város szellemi kulturális fölénye kétségtelen is, nem minden írható a város javára, az éltető mag olykor a faluról jön s kivirágzik. E tekintetben Passarge álláspontja figyelemreméltó, mint látnifogjuk. A város ma sem mindenben teremtő, sokszor csak hatványozó és lezáró szerepű, ezért *látszik* minden szellemkulturális vívmány városinak.³⁾

A város »szellemi központ« jellege átvezet egy következő, modern mozzanatra: a város a *szervező gondolat* helye, ma szinte monopolhelyzetben van a város. Ez főképp ott emelkedik ki régebbi századokban, amidőn a *városi egyenlőség* hatását vesszük figyelembe. Fontos ez az egész kérdés: a civilizáció, a városi rend a polgári »renddel« van összefüggésben. Igen érdekes, pl. Indiában a sok kaszt rituálisan oly különböző, hogy egy polgári jog-egyenlőségről szó nem lehet s ezáltal a város fejlődése ütközik akadályokba. Viszont várost előmozdító a görög sztoicizmus, mely hirdette az egyenlőséget és a kereszténység, melynek tanítása szerint mind Isten fiai vagyunk, úgyhogy nincs immár fejlődésből kirekesztett barbár sem. Azonban az egyenlőséget hirdető város sokszor csak befelé és csak bizonyos határokig hirdeti az eszmét, a középkori polgár egyenlő ugyan egymás közt, viszont

¹⁾ Der moderne Kapitalismus, I. 124–187. 1.

²⁾ Mission und Ausbreitung d. Christentums, II. 273.

³⁾ A magyar irodalomtörténetem figyelemmel kísérhetné azt, hogy a városi elemből kerülnek-e ki nagy íróink több századon át? Városaink idegenek lévén, falukultúra nélkül aligha nőtt volna fel egy *városelőtti* magyar irodalom.

a zsidónak nem adja meg a polgárjogot. Nem lehet igazi »tagja« a városnak az ottlakó lovag sem, a lovagi életmódú embert »éppúgy megfosztották választójogától, mint Lenin tette az orosz burzsoáziával.«¹⁾ A városi »polgári egyenlőség« tehát csak befelé szóló szervezési elv, kifelé pedig ép elzárkózó, tehát *rendi* elv. Akik tehát amaz egyenlőség! elvben látják meg a modern »jogegyenlőség« alapján álló államok alapját, tévednek. A város itt is csak város, egy rend és nem több. A város *gazdasági szervezőereje* – ma – *nagyon is túlbecsült*, mert gondosabb vizsgálat azt deríti ki, hogy saját magából indul ki, saját életformáját látja és terjeszti esetleg idegen területen: a falun, mikép a marxista társadalomszervezés az orosz falut is dekomponálta a maga városi (nagyipari) ressentimentja alapján. Az orosz falunak kommunista berendezése ma visszakozásban van (Stalin jogos magántulajdonnak ismeri el a falusi házat, belsőséget, tehenet stb.). A falu »urbanizálása« tehát a városi elgondolások alapján áll, oly egyenlősítés, ami valójában nem szervezés, hanem ellentéte annak. Ideje tehát, hogy felismerjük: a város mint szellemkulturális gócpont, *a szervezés terén sem* oly egyetemes jelentőségű, mint többen elgondolták, azaz: a városi civilizáció terjedése, kellő vizsgálat és módszer hiányában esetleg *ál-civilizációra* vezethet.

II.

Sajátos ezen a ponton egy elmélet, mely merőben szokatlan módon, geográfustól, Passarge, hamburgi egyetemi tanártól megalapozva azt vizsgálja, minő *foglalkozási előfeltételek* mellett minővé alakul az emberi *jellem*.²⁾ Itt két típus áll szemben egymással: a falusi (vidéki) és a városi. Vájjon lehet-e a városi jellegtípust »magasabbnak«, igazi »kulturahordozónak« tartani? A XIX. század – sőt régebbi századok – naiv urbanizmusa ugyanis semmit sem tartott magától értetődőbbnek, mint azt, hogy a falut »fel kell emelni«, természetesen városi életberendezést adva neki s városi jellemalakulatot kifejleszteni, »kultúrembert« nevelni ott, ahol alapvetően más a főfoglalkozás és más az életvitel. Ez is oly nézőpontokra vezet, mely ríkítóan mutatja, hogy egyoldalú látás minő torz eredményekre vezet, bár sok pontban igaza is lehet. A falu-város ellentét helyes megvilágítására azonban alkalmatlan, hiszen csak geográfiai nézőpont uralma alatt álló »geomonista« elméletről van szó.

Elöljáróban egy darwinisztikusan színezett emberi jellemről szóló elméletet, karakterológiát kapunk Passarge-nál, melyre itt csak rövid tekin-

¹⁾ M. Weber, 278. 1.

²⁾ Igen érdekes gondolatcsírákat tartalmazó, értékes műve, mely azonban történeti és karakterológiai oldalról ellenőrzést követel: Grundzüge der gesetzmässigen Charakterentwicklung der Völker. Berlin. 1925.

tetet vetünk. Az emberi jellem olyan, hogy tulajdonkép minden lehet belőle, *a környezet határozza meg* a főfoglalkozást, a foglalkozás pedig a jellemet. Az ú. n. optimumtörvény szerint egy bizonyos erőnagyság mindig az, ami a leghasznosabb, a sok épűgy, mint a kevés káros. Az ú. n. egyensúlyi törvény szerint minden erőnek ellenerő áll szembe és legjobb a túlzások elkerülése. Az ú. n. létért való harc elve szerint a jellem jó, ha fel van szerelve a küzdelemre *is*, azaz petyhüdtlen – eleve – nem húzódik vissza a harctól, nem elvi pacifista, mert ha igen, akkor már visszafejlődést mutat. Ezek elvek. Tulajdonságaink pedig olyanok, hogy vannak mindennap jelentkező »front-tulajdonságok« és »tartaléktulajdonságok«, melyek csak alkalmilag, nagy indulatoknál, válságoknál lépnek előtérbe. »*Ugyanaz* az ember a körülményekhez képest lesz békés és harcos, becsületes és becstelen.«¹⁾ Sok vonás született vonásnak tűnik fel, uralkodik az egyénen minden külső behatás dacára: ezek »domináns« vonások. De vannak »közömbösek« is: ezek elnyomhatók a neveléssel, e nevelés »életen át«, az »élet által« történik; feltűnő nagy e téren a jellem hajlékonysága.²⁾ Nem az iskola a nevelő tehát, hanem a foglalkozás. Pl. a természeti ember tapasztal, megfigyel, különös, mágikus, de lényegében »érzékleti víziósereje« van. Mennyire más a modern, városi kultúremler, akit nem a tapasztalati világ mozgat, hanem egy fogalmi rendszer. A városi ember mintegy fogalmi hipnózisban él, »fogalmi víziósereje« van. Vallási, politikai, szociális jelszavak megmondják azt, mit *tud* látni. A természeti és a kultúr- (városi) ember közt széles skála van: egy átmeneti ember.

A falusi és a városi ember belső vonásaiért, jelleméért tehát a geográfiai környezet (a foglalkozás) felelős, a foglalkozást választani lehet, a környezetet – részben – alakítani, tehát felelősek vagyunk, minő embertípust tenyésztünk ki, falusit vagy városit.

Passarge igen dicséri a falusit s igen kárhóztatja a városi jellemet. A falusi kint van a természetben, érzelmi ember, miliójét szereti, oda begyökerezik és helytáll. A városi? »Gazdasági nomád.« A falusiban oly primer jellemvonások alakulnak ki, amelyek lehetővé teszik a stabilis életet. Kialakul benne a természet erőivel szemben a személyes bátorság, a valóság-érzék, megfigyelőképeség. E típus *akaraterőssé* lesz. A természettel szemben küzdvén, türelem, szívósság, állhatatosság, nehézkesség, mozdulatlanág

¹⁾ Kiténő összefoglalás (Passarge-tól) római, legutóbbi előadásában a népesedési kongresszuson. Comitato italiano per lo studio dei problemi della popolazione (1932. Róma) kiadványa.

²⁾ Igen jó továbbfejlesztésül kínálkozik a gondolat, hogy ha a hatás reakció-e/entétet is kelt, az ember nem gyáva vagy bátor, hanem pl. külsőleg gyávaságot mutat, belsőleg pedig – *ellenállást* (ressentiment!) fejleszt ki. Az ember így sohasem csak egy irányban hajlik el a környezet hatására, hanem a hatást felveszi, de belsőleg »rákészul« az ellenétes irányra is. Ez speciálisan modern !

is jellemévé lesz a falusinak – ugyanez a jellem városi kényelemhez, jó lakáshoz, szabályos táplálkozáshoz jutva, elgyengül. A szabad paraszt nem ismeri továbbá a ravaszságot, álnokságot. Sőt épen egy sajátos, »nemes jellemtriász« gyökerezik meg az embertípusban: *büszkeség, előkelő érzület és lovaglás becsületérvés*. »Ezen tulajdonságok nélkül nem gondolható el sem állam, sem nép, sem kultúra«, írja Passarge.¹⁾

Veszélyes az, hogy ez a jellemtípus el szokott fajulni kétféle irányban: 1. A *fellach-típus* (Egyiptom) megadja magát, aláztos lesz a politikai elnyomással szemben, rögtúró, »nyomott« jellem lesz, ravasz, mert el kell túrnie elnyomói szeszélyét; csak házi erényei maradnak meg épségben; ez tehát már egyensúlytalan jellem. 2. Ismét végtelen ellensúlyozatlan lesz egy örökké lázadó, mindenkire rárontani akaró (mi a balkániakra gondolunk) oly jellem, amely győzni tudott többízben és mindig csak új harcot akar kezdeni (die vor allem im Kampf mit den Feinden herangezucht sind). Passarge ezt – az alább ismertetendő »szártoid« típussal szemben – antiszárt-nak nevezi, íme, a falusi ember két jellemveszélye: a rabszolga és a dacos harcos, a rabló betyártípus.

Passarge a városi típust is megrajzolja, miután a falusi jellemet és két elfajulását megvizsgálta. Ezt erősen kifogásolnunk kell, mert városira gondol, bár egy turkesztáni népre²⁾, a szárt-ra hivatkozik és *szártoid* típusról beszél, az elvárosiasodás pedig »szártoidálódás« lesz. A városias szart mindenekelőtt meghajlik, folytonos alkalmazkodásra van rászorítva, békét akar mindenekfelett, de ravasz észjárással versenyez. A városi élet szüntelen forgatagában alapvetően szükséges az értelmes lélekjelenlét, *folytonos feszültség*. Nem hihető az, amit a kultúrember magáról állít, hogy ő nem babonás. Babonás, mint a primitív; egyik sem látja a valóságot. A városi kultúrember fogalmi fétiseket imád. »E fogalmak épúgy uralkodnak a kultúrembereken; számára – mint a természeti emberre nézve is – a valóság

¹⁾ Die Charakterentw. d. Menschen in den Grosstädten der Gegenwart. Id. Grossstadt u. Volkstum c. koll. műben (Hamburg). 32. 1.

²⁾ Tulajdonképen nem nép, ethnikuma szerint, hanem egységessé kitenyészített *történeti típusa* a városlakónak. Egy egyetemi geográfus tanársegéd, ki Turkesztánban volt hadifogoly, megkérdezettvén, azt felelte: az egy nép. De még a német Fr. von Schwarz, ki több mint egy évtizedig volt ott, orosz szolgálatban, mint meteorológus, »Turkestan« c. nagy munkájában (1900. sokhelyt, főként 6. 1.) is zavarosan írja le azt a 3 féle jelentést, amit ott hozzáfűznek a *szart* szóhoz: 1. a különböző »települtek« a szártok, »ha a letelepült és a nomád ellentétéről van szó« (!); 2. vannak egyforma eredetűek, de ha nincs szó nomád-letelepült ellentétről, *nem nevezik* szártoknak; igen érdekes a 3. jelentés: ha akármelyik nomád (kírgiz, üzbég) elveszti nyájait s beköltözik, mint földműves, iparos, kereskedő faluba vagy városba, akkor *gyermekeit* (!) már szártoknak nevezik. – Passarge szóhasználata tehát egzotikus, de nem jögalap nélkül való. Itt egy rendkívül éles *karakterben* eltérést maga a nép észrevett nomád és szárt között.

veszendőbe megy.«¹⁾) A városba költözéssel veszendőbe mennek a régi, államfenntartó vonások, kifejlődnek az *értelmi élettel* velejáró, hajlékonyságok: a »jellemtíriász« helyett egy »talmitriász« fejlődik ki: a büszkeség helyébe lép a dölyf, az előkelő érzület helyébe a piperkőcség, a lovagiasság helyébe az egocentrikus hiúság. Míg a lovagiasság ugyanis mások végett hoz áldozatokat s megteszi, amit »a becsület« parancsol, addig a városi elem az önértékét nézi. Összezárkózik érdekei szerint, az idegent nem szereti, az ellenfelet nem annyira gyűlöli, mint megveti. Hihetetlen uralomvágy és vallási fanatizmus keletkezik. A magyar olvasónak nyomban eszébe jut Madách: Az Ember Tragédiájának bizánci jelenete: kicsinyesség, fanatizmus, gőg és gyávaság tűnnek szembe. A szártoidtípusban is jellemző, hogy magát elnyomva érzi, ámde ezzel szemben egy *védekezőönbeállítódás* jön létre, a városi elem szuggesztálja magát, hogy »ők a kiválasztottak«, ők »a kultúra tulajdonképeni hordozói« stb. A városiasodás hatása továbbá a *kontraszelekción* hajlam: az erőssel, ki a gyárakban tönkredolgozza magát, kevésbé törődnek, a betegek érdekében azonban mindent megtesznek. A nagyvárosi típus ugyanis imádja az egyenlőséget, a kiválót, az erőset pedig nem szereti: egy átlagtípus valóban ki is fejlődik, oly típus, mely elpuhult (Németországban az anyáknak immár a fele nem tudja táplálni csecsemőgyermekét). A testi erőfeszítésre képtelen lesz, de az »intellectuel« képtelen erőteljes akarati erőfeszítésre is (Willenkrüppelei der Gebildeten); beköszönt végre a nagyvárosi hisztéria, a fél- és tizedműveltek kezdenek el uralkodni. Mindent okok szerint magyaráznak (atheizmus), de egy *városi miszticizmus* is kifejlődik (okkultizmus), ami azonban nem erőt adó vallásosság, hanem enerváltság az élet és természet rejtélyeivel szemben.

Passarge professzor tehát egy cseppet sem tünteti fel kedvezőnek a szártoid-városi típust. De egyszer mégis el árulja magát: utal arra, hogy »természetesen« a városi élettel kezdődik a magasabb kultúra, t. i. akkor, amidőn *kezdődik* a szártoidálódás. A jellemnek ugyanis *ekkor áll elő az egyensúlyi optimuma*, az érzelmi és értelmi élet egyensúlya ez. A falusias, érzelmi művész pl. ösztönösen dolgozik, alkotása kiömlik a lényéből, de nem »tud« eleget. A városi művész »tud«, de inkább kiagyalja alkotását; igazi műalkotás a kettő egyensúlyából ered. Végül Passarge utal arra, hogy nem helyes sem az extrém falusi, sem az extrém városi kultúra, hanem valaminő »jellemháztartásnak« kell kiszabnia, meddig menjen egyik vagy másik irányban a jellemek kialakítása. Bármennyire vázlatos és túlegyszerűsítő is ez az elmélet, vannak benne helyenkint igen nyomós érvek. Legnyomósabb intelem az egészben az, hogy a foglalkozások lélektana megírandó, kapcsolatban a városi és falusi miliő hatásainak kimutatásával.

¹ Grossstadt und Volkstum. 35. 1.

III.

Város- és faluszociológiák újabban oly hatalmas anyagot ontanak elénk, hogy immár alig lehet látni a fától az erdőt. Zavaros rendszerekbe ágyazva a kis tények elnyomják a nagy, alapvető tényeket. Célunk itt ép az utóbbiak megállapítása, mi hát *a tulajdonképeni döntő elem* városban avagy faluban. S arra is ügyet kell vetnünk, tulajdonkép minő tudománynak a műszereivel kell dolgoznunk ezen a téren.

Fontos számolnunk azzal, minő rendszertani helyre kerül a város kérdése. Már maga az is *zavaró*, hogy város-, illetve *faluszociológiáról* beszélünk e két esetben. Annyi igaz a dologból, hogy ez a két téma valóban sui generis szociológiai téma, ámde a szociológia nem *egy* tudomány, hanem egy tudománycsoport, s itt épúgy vannak részek, mint például a természet-tudomány csoportján belül van természet-tan és van élettan is. Tehát ha »természettudományi« vizsgálatról szólnak, akkor még keveset mondottunk ezzel, mert erős különbséget jelent, ha arra a tárgyra a fizika, vagy pedig a biológia szempontjait alkalmazzuk.

Ép így áll a dolog jelen esetünkben. Tulajdonkép – bár *szociológiáról* beszélünk – egy szűkebbkörű tárgyról van szó: *szociálmorfológiáról*. Midőn a műkifejezést tudományos rendszertan céljából leszögeztük másfél évtizede¹⁾, akkor annyit mondottunk: vannak sajátos egységei a társadalomnak és nagyon sokszor nem *az* általános társadalomról folyik a vizsgálódás, hanem annak *egyes szervezeti egységeiről*, tudniillik az »alakulatok«-ról²⁾. Vannak tehát *morfológiai egységek* vagy alakulatok, szervezetek. Ezeknek leírása a *morfológia*. Akkor, 1920-ban még nem is beszéltek »morfológiáról«, csak sokkal később, 1929-ben jelent meg Leopold von Wiese, kölni szociológus professzornak *Gebildelehre*-je azaz társadalmi *alakulat-tana*.²⁾ Wiese tanár, ki jelenleg a nemzetközi szociológiai akadémia elnöke, rendszerében *a varost épen csak említi* (52. L), mint egyik példáját a »települési alakzatoknak« (Siedlungsgebilde). Alapvető álláspontja, hogy a társadalmi alakulatok (szervezetek) kérdésében nem az illető szervezet *célját* kell kihüvelyeznünk, hanem azokat a *viszonyokat*, melyek előállanak működésük közben, illetve amely viszonyok azt a szervezetet ép lehetségessé teszik. Csak háromféle alakulatot különböztet meg: 1. a tömeget, 2. a csoportot (?) és 3. az absztrakt kollektívumokat (állam, egyház); ezek »elvontak«, mert nincsenek szemléletes közelségben *hozzánk* és nem is *érezzük* szorosnak a velük levő »viszonyt« (?), távolállónak érezzük magunkat – íme, már ez az utóbbi is jelzi, hogy a »viszonytan« (Beziehungslehre) olykor eltorzítja a kérdések

¹⁾ Társadalomalkotó erők, 1920. c. munkánkban.

²⁾ Köznapi nyelven derűre-borúra »szervezeteket« emlegetünk.

³⁾ Az ő Allgemeine Soziologie-ja II. köteteként.

felvételének teljességét. Bárhogyan áll is a dolog, a *települési* egységek – falu, város – az első rendszeres társadalmi morfológiában nagyon mostoha helyzetbe kerültek.¹⁾

Ugyanekkor (1929.) jelent meg René Maunier párizsi egyetemi tanárnak nem terjedelmes, de tömör, igen tartalmas munkája: *Essai sur les groupements sociaux*. Egyszerű a rendszerezése; háromféle csoport van itt is:

1. *groupements de parenté*, azok az emberi csoportok, alakulatok, melyek származás, illetve rokoni tudat alapján jönnek létre;

2. *groupements de localité*, azok a csoportok, alakulatok, melyek a térbeli közelség, a szomszédság alapján keletkeznek (*ceux dont on fait partie par le seul et simple fait qu'on est voisins*); tehát itt szerepel falu és város is;

3. *groupements d'activité*, oly csoportok, amelyek közös cél köré fűződnek, aktivitásuk tehát hasonló, egyöntetű.

Sombart kísérlete 1931-ben (*Grundformen des menschlichen Zusammenlebens*)²⁾ oly zavaros és kialakulatlan (igen leszólja az előbbit), hogy meg sem közelítheti Maunier rendszerének hasznavehetőségét. Maunier, mint ismeretes, a várostanulmány első nagy képviselői közül való³⁾ s örömmel konstatalem, hogy műve alcímében már helyes értelemben kezd szerepelni a »társadalmi morfológia« szó, mely azelőtt is ismeretes, de igen bizonytalan értelemben bukkant fel szórványosan.

Ha a *társadalmi alakulatokat* rendszerbe akarjuk foglalni, úgy több kiindulást kell alapul vennünk. Mindenekelőtt

1. az *alakulat célját*⁴⁾; itt szóba kerülnek azok az alakulatok, amelyeknek *nincs* céljuk: a tömeg (atelikus alakulat⁵⁾), avagy a céljuk még nem alakult ki; az alakulat csak cél felé tart: a közönség (protelikus alakulat)⁶⁾. Ezeket túl három csoportot kell megkülönböztetnünk:

a) az *egycélú* (monotelikus) alakulatokat, ezek a közönséges értelemben vett üzemi jellegű, gépies szervezetek⁷⁾;

b) a *sokcélú* (politelikus) alakulatokat, minő a nemzet, vallási közösség stb., általában ezek széleskörű történeti alakulatok, melyek nem szervezés

¹⁾ Wiese egyébként a *falura* vonatkozólag mulasztását pótolta, külön kis kötetet íratott hallgatóival: *Das Dorf, als soziales Gebilde*, 1928.

²⁾ Nagy cikk a *Handwörterbuch der Soziologie*-ban. Annyira hasznavehetetlennek tartom, hogy itt nem is foglalkozom bírálóival.

³⁾ *L'origine et la fonction économique des villes*. 1910.

⁴⁾ Ezt vettük alapul *A társadalomfilozófia alapfogalmai* (kiadta a M. T. Akadémia, 1932.) c. munkánkban.

⁵⁾ Erre nézve: *Tömegelektani erők a hadseregben*. M. Figyelő, 1916.

⁶⁾ Erre nézve: *Tanulmányok a társad, morfológia köréből*. L. A »közönség« problémája. Társadalomtudomány, 1926. évf.

⁷⁾ Erre nézve: *A társadalmi szervezés értéke*, 1930.

útján nyerik létüket, a németek »közösség« (Gemeinschaft) néven foglalják össze. A »vérségi« kötelékeket (például nemzetség, törzs) is ide számítjuk (v. ö. Maunier).

c) *Közösségkiegészítő alakulatok* az állam, az egyház stb. mindig valamely előző közösséggel együtt vannak.

Mindezek után rövid rendszertani jelzésben következnek:

2. a *települési* (horizontális) *csoportok*, két fő típusal: a faluval és várossal.

3. Vannak végül *vertikális csoportok*, például társadalmi osztályok, rendek stb.¹⁾

Ebből a vázlatból kiderül, hogy a falu, illetve a város igen jelentős helyet foglalnak el a rendszerben. Nyomban látni fogjuk minő sajátos tény jelent a »település« *alapvető* ténye. Az ilyen, merőben futólagos rendszertani vázlatból is kitűnik egymás, aminek hasznát vehetjük. Mindenekelőtt az látható át, hogy vannak csoportalakulások cél szerint, – *cél*-csoportok – vannak csoportalakulások *térbeliség* szerint. A kettő viszonya igen érdekessé válik, ha meggondoljuk azt: amennyiben vannak cél szerint összetartó csoportok, ebből szükségképpen következik természetesen a szomszédság is, azaz az együvé település, illetve érintkezés is. itt a társadalmi összhangnak megvannak *már az együvételepülés előtt* a feltételei: megvan a közös szellem, érzület, megvan az aktuális cél, megvan egymás ellenőrzése. Ezek így »tömör« csoportok lesznek. Az ily cél szerint való (telikus jellegű) csoportokkal összehasonlítva, a térbeli vagy települési csoportok szegényesebbek, lazábbak. Itt ugyanis a térbeli együttlét van meg előbb, az együttlakás és most kellene az, hogy kifejlődjenek a közös életcélok. De vajjon kifejlődnek-e? Vajjon a térbeli *egymás-mellettiség arra vezet-e²⁾*, hogy az emberek valóban *együtt* fognak élni? Látható, hogy egészséges és főképp »tömör« együttlétnek, együttélésnek sokkal gyengébb alapja a *térbeli*, mint a *célbeli* összetartozás. A pusztán egy helyben lakó emberekben a közös célok nem egykönnyen, nem gyorsan és nem is teljesen fognak kialakulni.

Itt különösen ráfigyelhetünk tehát arra, hogy egy természeténél fogva sűrű, *városi agglomerációnak nem áll eleve rendelkezésére a közös célok világa*, hanem széteső és laza csoport maradhat. Az egymás mellett élő emberek nem élnek valóban szociális viszonyban³⁾: a szociális viszonyt utólag kell megteremteni!

¹⁾ Wildner ö.: *Várostudományi tanulmányok c.* nagy és tartalmas cikke (külön és Városi Sz., 1930.) üresen hagyja a fenti kérdést; ép hazai irodalmunk állására tekintettel közöltem a fenti részt.

Így jutunk majd az »extenzív« társulás sajátosan modern, városi alakjához, melyről alább lesz szó.

De az is kitűnik az összehasonlításból, hogy míg a célbeli társulások nagyon szűkkörű célok körül alakulnak meg, addig a cél-szűkkörűség települési csoportoknál igen valószínűtlen. Ha a települési csoport maga hosszú életű, úgy sohasem egy vagy két cél fogja áthatni a csoportot, hanem a céloknak egész serege *hálózza* át, többé-kevésbé erősen. Ebből aztán az fog következni, hogy míg vannak szigorúan egycélnemű (monotelikus) társadalmi szervezetek, ily település nincs, hanem épen ellenkezőleg *a település a sok-célú (politikus) csoportok – azaz »közösségek« – közé tartozik, avagy afelé tendál!* Közéje tartozik a leggyakrabban, mint már Tönnies utalt rá, a falu és *feléje tendál a város.* Ezt a régebbi történet ott mutatja fel, amidőn oly alakulatokat produkál, amelyek *városállamok, azaz* város és állam vonásait egyaránt kifejlesztik. A város tehát igen komplex alakulat, egyoldalú nézőponton elveszítjük szemünk előtt a lényegét.

Az ilyen tudomány-rendszertani elhelyezést illető kérdések, láthatjuk tehát, épen nem a zöldasztal pedánsainak a szívügyei. Fontos tisztán látni a komplexitás kérdésében; misem feltűnőbb, mint az, hogy ha a város úgynevezett *település-földrajzi* kérdés, akkor a geográfusok lévén illetékesek, sok kérdéssel szemben színvakoknak fognak mutatkozni.¹⁾ Már három évtizede ép a geográfusok (Brunhes, Hassert, Ratzel, Richthofen, Schlüter stb.) buzgólkodnak ily úgynevezett »településföldrajzi« kérdések ügyében s maguknak vindikálják az egész városi kérdést is. Hibás lenne a gazdasági szempont is, mert a gazdaságtan –Smith óta változatlanul –annyira egyoldalúan városias és merkantilis irányban fejlődő városi (piaci) forgalomgazdaságtan, hogy a városi élet megragadására még alkalmas, de a falu életproblémájának gyökeres megértetésére merőben alkalmatlan Nézetünk szerint azonban igen termékeny lehet a földrajzi és gazdasági nézőpontoknak az összekapcsolása, mint azt megkíséreltük a »földrajzi érték« és gazdasági érték kettéválasztásában.²⁾ Az egész kérdés új szempontoknak a beállítását követeli. A faluszociológia (helyesebben morfológia), ahol az ép érintendő, alapvető szempontok szintén háttérbe szorulnak, merőben elveszíti eredeti, szükséges kiindulását, he nem helyezkedünk a »földrajzi érték« alapjára, de a város és a falu szüntelen összehasonlítása – mely el nem kerülhető – szintén csak akkor válik lehetségessé, ha a fenti alapot különösen tekintetbe vesszük. Itt egészen röviden igyekszünk felvázolni az elméleti kiindulásokat.

¹⁾ Ily kérdést a városi »érintkezésről« szándékosan közöltem alább, hogy látható legyen, mennyire több, mint akár földrajzi, akár gazdasági a város kérdése.

²⁾ L. Dékány: Az ember és környezete viszonyának új elmélete. Földr. Közl. 1924. 1-23. k.

IV.

I Az ember létért való harca két fronton folyik: egyik a természet, másik az ember erőivel szemben. Kétféle tehát a küzdelmi helyzet: természetfronti helyzet – ez a *falu* helyzete és emberfronti helyzet – ez a *varos*, illetve a »verseny« helyzete, mind a két helyzet alapvetően különböző tevékenységeket, foglalkozásokat és végül emberi jellemet, illetve társadalmi berendezéseket hoz magával. A »termelt« javak is kétfélék: földeredetű (*geogén*) javak, amelyekben az emberi munka csekélyebb szerepet játszik (termények) és oly javak, melyekben a munka (gör. *ergon*) dominál: munkaeredetű (*ergogén*) javak. Ha mind a kettőben csak a munka megosztását nézzük, úgy két *eredeti* munkamegosztást is látunk: »őstermelői« és városi munkát (kézműipari, kereskedelmi munkák), azaz polgári munkát. A kétféle munka megosztása szükségszerű. *Nincs oly szervezet, települési forma, amely úgy a természet fronti, mint az emberfronti helyzettel egyaránt számol.* Egyszerre megküzdeni a falusi a természet- és az emberfronttal ép úgy nem tud, mint a városi sem. Ha a falusi, kinek »termelői lelki alkata« van, nem tud egyszermind kereskedői lelki alkatra berendezkedni (nem »kapitalista«), azaz egyben a hátamögötti városi, piaci versennyel megküzdeni nem bír, ép oly természetes ez, mint az, hogy a városi iparos és kereskedő egyben nem tud őstermelő is lenni, holott egyik igen kiváló, európai viszonylatban elsőrendű történészünk váddal illetett egy »termelői lelki alkatot«, elmaradottnak bélyegezván azt. Íme, ez a felfogás nem számolt az »eredeti« munkamegosztás következményeivel. De szociológusok is elkövetik ezt a súlyos hibát, feltételezve városias gazdasági racionalizmust falun. Dr. Latten¹⁾ állítja: »A gazdasági és racionális életfelfogás befolyása a falusi-
nak magatartásában nagyobb szerepet játszik, mint érzelmvilágának kidomborodása«, ami merő tévedés. A falusi a versennyel szemben, az emberfronttal szemben – amennyiben nincs elvárosiasodva – szinte tehetetlen.²⁾ Ugyanez író (73. l.) maga is rájő: »Ahol a parasztnál konkurenciát észlelünk, az sokkal inkább *évényesülésre* és *elismerésre* való törekvés, – csaknem mindenik paraszt a legszebb terményt akarja előállítani – mintsem tisztán gazdasági megfontoláson alapuló valami. A gazdasági törekvés inkább az *önállóság*, a kapcsolattalanság (sic) irányában hat, mint az egymással szembenállás irányában ...« Végül is a különbség ez lesz: »A gazdasági beállítottság a faluban *nem az egymás ellen szegződés* irányában halad, miként a városban.« Kifejtettük másutt,³⁾ hogy a verseny objektív, ha valaminő *célért* folyik és szubjektív, ha emberek egymás *ellen* fordulnak. A városi verseny ez utóbbi,

¹⁾ Das Dorf (szerk. Wiese), 1928. 71. l.

²⁾ V. o. Pr. Howard W. Odum: Man's Quest for social guidance. 1927 443. lk. lack of power to compete with urban communities. Azonban az ok nem pusztán szervezetlenség.

³⁾ A bourgeois és kapitalista megítélésének eredete. Közgazd. Szemle, 1932.

azaz *antagonisztikus* verseny, oly folyamat, mit a *piaci* áralakulásra vonatkozólag régóta leírt a klasszikus közgazdaságtan. A társadalom nem más így, verseny alapján, mint »potencionális ellenségeskedés«, írja Tönnies. A falusi »termelés« még nem rendezkedik be tehát – eredetileg – a piaci helyzetre, antagonisztikus, árpolitikai viharok ellen nincs védve. »A parasztok sokkal kevésbé egymástól, mint inkább a piaci helyzettől függenek«, írja dr. Latten. De bizonyos, a falusi nem-is piaci »árucikket« akar *eredetileg* (azaz elvárosiasodás és várostól függés előtt)¹⁾, hanem fogyasztási (használati) cikketek – a termelői lelki alkat lezárul a termékkel és következik most – az ár: ez a város funkciója. A falu a természetfronti helyzetében harcol, kiharcolja a természet-tői a terméket, a város *kiegyensúlyozza* a keresletet és kínálatot – ez is az eredeti) munkamegosztás mozzanata, – azaz mindent *eleve* árucikknek néz, piaccal vonatkozásba hoz, azaz minden merkantilis szemszögbé jut.

A falu- és városszociológiák tényadataiban elenyészik ez az *eredeti* munkamegosztás, holott a gazdaságtörténet jól ráfigyelhet. A városi polgárság ugyanis nem ép iparos és kereskedő a középkorban, hanem várlakó. A polgár (Burger) szó Below szerint²⁾ 1066-ban jelenik meg Huy város kiváltságlevelében: *burgenses*, várlakók, de ugyancsak jellemző, hogy foglalkozásra tekintet *nélkül* a városi elem neve a korai középkorban *mercatores*, amit Heil³⁾ így fordít le: *Marktleute*, a piac emberei, hiszen a német szó maga még utal a latinra⁴⁾. A városban a piac hozza érintkezésbe a termelőket, a piac azonban végre is – az egész város. A polgári társadalomban mondja Smith Ádám, »mindenki kereskedő«.⁵⁾ Természetes az, amire csak a nem szakember figyel fel, – hogy a *Marktrecht* így hasonló értelmű szó a *Stadtrecht*-tel. A középkori árszabályozások idején természetesen nincs individualista verseny, de az csak látszat, hogy verseny nincs; ellenkezőleg céhszabályok, sőt – a *városkényszer* (az iparos nem telepedhet falura!) ép a verseny kollektív és elnyomó formái. Az »antagonista«, egymás ellen forduló verseny mindig mások hátrányos helyzetét akarja – nem fegyverrel, hanem *árucikkkel* és *árral*. Meitzen⁶⁾ a város eme szellemére gondolva mondja, hogy a faluval, illetve vidékkel szemben »a kereskedelem és ipar... első vállalkozói, alig tudatosan ugyan, de *alapelv szerint új életprincípiumot* teremtettek.« íme, ez ősi viszonyok még leplezetlenül feltárták a helyzetet: a város = a piac; *ami itt a gazdaságban megjelenik, a forgalom* (azaz a kereskedő) *városi nézőpontja alá kerül*, tekintet nélkül a való tényállásra. Jól meglátszik ez pl. a mai gazdaságtan zavaros »termelés«-fogalmában – tisztára merkantilis kategóriává lesz és eltakarja a falu munkájának

1) Gemeinschaft u. Gesellschaft. 4–5. kiad. 52. 1. igen figyelemreméltó.

2) Handw. d. Staatswiss.³, III. 324. 1.

3) Die deutschen Städte u. Burger im Mittelalter. 3. Kiad. 1912. 24. 1.

4) Mercatus (lat.) = piac, = nem. Markt.

5) Idézi Tönnies, 51. 1.

6) *Ansiedlung* cikk. Hdw. d. Staatsw.³ I. 494. 1.

jellegét. Ismeretes, hogy ma már a termelést (*produkcio*) és a kiaknázást, bányászatot (*edukcio*) az elmélet jól elválasztja, hiszen ez az utóbbi csak előhoz valamit, ami (ásványi) készlet formájában már megvan és pedig *nem* reprodukálható készletet merít ki – ez nem termelés. És a gyakorlat mégis pl. *kőszétermelésről*, *kősótermelésről* stb. beszél, összekeverve a fentieket és pedig azért, mert meggyökerezett *sub specie mercatoris* az a felfogás, hogy mindaz termelés, ami *eladható* javakra lyukad ki. E szerint nem is a termelésnek mintegy a műfaját nézi, hanem a piacrahozhatóságot. Nyilvánvaló torzításra vezet ez. A város *sub specie mercatoris* (forgalombahozatal szeművege alatt) az *egész* gazdaságot árucikk, (illetve absztrakt áru = pénz) eredményeiben nézi s nem veszi észre, hogy semmi sem árucikk *ab ovo* és önmagában véve, hanem *ab ovo* minden a használati (fogyasztási) javak kategóriájába kerül és ezek közt *esetleg* egy és más el is cserélhető, »árucikk«.

Sombart két »gazdasági érzületet«, rendszert különböztetett meg igen helyesen: az egyik rendszer elve az *ellátás* (Nahrung), a másiké a *szerezés* (Erwerb). Ebben meglátjuk a falut, illetve a várost, az tulajdonkép ellátja magát¹⁾, a város viszont – emberfronti helyzetben lévén – olynemű »szerezéssel« foglalkozik, amiből kifelé való áruforgalomnak, végeredményben pedig a mai »kapitalizmusnak« kell Sombart szerint kifakadnia. A kapitalizmus tehát extrém formája a városi piac forgalomgazdaságának, a »merkantilis kategória« monopolisztikussá vált formája.

Ez az, ami már közönyös a termelői lelki alkattal szemben, mert inkább *arat* akar, mint *árut*; míg a falusi mindig a cikkeket *ab ovo az életszükségletekkel* (a használattal) *hozza kapcsolatba*, addig a merkantilis városi felfogás *ab ovo a piaccal* (a vevők társadalmával) *hozza kapcsolatba*, azaz azt nézi, mit lehet a cikkel elérni nem egy, hanem bármely piacon. Ezzel aztán el is tűnik a falusi úgynevezett »termelés« jellege, alapvető jellegének reális képe; alapvető már csak azért is, mert elsőrendű szükségleti cikkek kerülnek elének ez alapon.

Ma már eltűnt a gazdasági életből az a falusi vonás, mely régebben megmutatkozott: a falusi »termelő« a maga munkájának, helyesebben küzdelmi attitűdjének maga előtt látta a *konkrét célját*: a konkrét kielégítendő szükségletet.²⁾ A városi gazdálkodás, a piaci forgalom *elszakította a munkát a konkrét célképzettől* s ezáltal le is csökkentette annak intenzitását! Az, amit a mai gazdaságtan termelésnek mond, már *anonim* termelés, ismeretlen körnek (»piac«) szóló szolgálat. Itt előtérbe *kell* jutnia az absztrakt nyereségvágynak. A falu kultúrájának az volt továbbá egyik fő sajátossága, hogy a »termelés« egy *határozott szociális kör* célrendszeréhez szervesen fűző-

¹⁾ Ezért is neveztük a falut *autonómnak*, a várost *heteronóm-nak*. V. ö. Dékány: Jegyzet a falu és város ellentétéhez. Föld és ember, 1921. évf.

²⁾ V. ö. Sombart: Bourgeois. 1913. 13. sk. 1.

dött hozzá: ez egy-egy *autonóm* társadalmi egység, míg a városi kultúra ismeretlenné, anonímmá tett mindent és nem szerves a célrendszere. De mi az: falusi termelés? Ezt is ki kell emelni a homályából.

Nem termeléstechikai nézőponton, hanem elvileg kell tekintenünk az alábbiakat, röviden jelezve a lényegét. Amint hibásan beszélünk bányászatnál »termelésről«, épígy a mezőgazdaságban (falun) sem volna szabad – úgy, mint az iparban – »termelésről« szólni; mindkét esetet a merkantilis nézőpont homályosítja el, mely a termelés fogalmába beleilleszt mindent, aminek végeredménye: »eladható« termék, cikk. Tehát összeolvasztja a *geogén* és az *ergogén* javakat! Ezzel szemben: termelésről csak ott lehet szó igazában, *ahol a termék tulajdonkép a termelői akarát* (és tudás) *eredménye*. A falusi gazda ráeszmélhet arra, hogy nem ő termel, hanem a *természet*, hiszen érzi természetfronti helyzetét, melyben alapvető a természet kényszere. Természeti erők: talaj, inszoláció, csapadék terén az éghajlat abszolúte befolyásolhatatlan¹⁾, kényszerű adottság, a gazda ez adottságokkal, erőkkel, gátló hatásokkal »megküzd« – ez a negatív attitűd (küzdelmi attitűd) hiányzik az iparban, a városi munkában, ott csak: *natura parendo vincitur*. Ha ismerjük a *kauzális* kapcsolatokat, legyőzzük az anyag ellenállását (pl. kémiai anyagtermelés) *ugyancsak az anyaggal* és szaktudásunk fegyverzetével. Ez a városi (ipari) termelés alapvonala. A falun más a helyzet: megmarad a természettől való függőség. Elvileg ki kell emelnünk azt a tényállást, mely szerint a mezőgazdasági ú. n. termelésben *van* magának a természetnek egy »spontán-termelői irányzata«; a falusi ezt nem fogadván el, ellene szegül, hogy a *maga* termelői irányzatát rákényszerítse a természetre. Pl. a növénytermelésnél a vetés, az ültetés csak *előreszelektálás*²⁾, de magát a terméket nem a falusi munka hozza létre, hanem maga a természet. Mondanunk sem kell, hogy itt különös súlyt helyeztünk az őstermelésnek *egyik ágára*, a növénytermesztésre. Nem jelenti, hogy más őstermelői *ágazat* e mellett – kivált a mai forgalmi gazdaságot nézve – eltörpül. Az azonban ismét a sorok között szokott maradni, hogy speciálisan a falusi telep sajátos jellegét ép a növénytermelés és nem a pásztorkodás, halászat stb. adja meg; egyébként pedig a növénytermesztés oly alapvető, hogy nélküle az őstermelés általánosságban nem képzelhető el. Módszertani elvül pedig hangsúlyoznunk kell, hogy nem lehet itt egyelőre szó a falusi település variánsairól, illetve differenciálódásáról (pl. halászfalu, bányászfalu), ez későbbi feladat. Most, amidőn a várossal szemben a falu lényegét akarjuk megragadni, csak a *legjobb* különbségre kell ráfigyelnünk. Azaz: a falu

¹⁾ Ami befolyásról szó lehet, semmikép sem tekinthető oly mértékűnek, hogy a lényegét megváltoztassa.

²⁾ Úgy értendő ez, hogy a természetnek magának megvannak a termékei, ezt a gyűjtőgető »Sammelwirtschaft« csak megválogatja (szedés); az ültetés, vetés *eleve* gondoskodik, hogy a kívánt szedhetőség (kulturtermek) meglegyen.

fogalmát egyelőre, kiinduláskép *ideáltipikus* alakjában keressük, mint sajátos stádiumot, fokozatot.¹⁾

A falusi »munkák« közül – »megküzdés« (a természet gátló vagy káros hatásaival), az *előrszelektálás* és a *betakarítás* (aratás, szedés stb.) közül az első a legsúlyosabb: ez kényszerít »küzdelmi attitűdöt« a falusira. Itt a megküzdés csupa szabálytalan, egyes akció és nem hasonló a *gépiesíthető* városi »munkákhoz«. Az egész folyamat pedig nem tekinthető termelésnek[^] *mint* ahogy termelés az ipari termelés, mert *geogén* javaknál nem domináns a *sui generis* termelői akarat!

Most már fontos indulási alapunk van. Míg a falu a geogén termékek, a küzdelmi attitűd színhelye, addig a város első lényegi vonása a természettől való függetlenség: a város hominisztikus, azaz akaratú központ lesz, ahol egy (szorosabb értelemben vett) »termelői akarat« kialakulásának vannak meg a maga *különleges* feltételei: politikai védettség, (termelői) racionalizmus, szervezettség, (városi) jog, előnyös geográfiai helyzet, útközpont stb. A város privilegizált hely egy *szabályos*, zavartalan »termelőfolyamat« (ipar, kereskedelem ergogén termékei) számára; a falu a nehezebb, természetfronti helyzetben marad s vállalja a természet »spontán termelői irányzatával« szemben a megküzdés óriási, sziszifuszi feladatát. A város többé-kevésbé *mesterséges*, akaratú termék, tehát településében és életében kiemelkedik a *racionális* akarat. Látni fogjuk, mennyire alapvető ez.

A városi település összefügg tehát az uralmi helyzettel: ott fejlődik, ahol vagy a város egy ép politikailag hozzátartozó területet tud szerezni magának (város-állam, polisz), vagy benne van – ma – egy országos jogrendszer tengerében s ebből, mint sziget láthatóan, mint zátony, alig láthatóan, kiemelkedik; régebben pedig sajátos az, hogy önálló jogrendszerre tud szert tenni: oly városjogra, mely majdan országos joggá szélesedik ki. Feltűnő, hogy egy ókori *poliszjog*: a római jog »receptiója« ép akkor következik be, amidőn a középkori városi élet csúcspontra jut (a XIII. században)! Ez a jog sohasem volt falusi jellegű agrárjog. Magától értetődőnek tartja városi élet üzemi *folytonosságát* s midőn az életet urbanista kategóriák szerint tudták felfogni, elérkezett az ideje a római jog felújításának is. Ezt *azután* átvette a későbbi, XVII–XVIII. századi abszolutista állam, amidőn már rég elfeledett – ma is az – az egykori küzdelem a városért, a faluval szemben.

A kiváltságos helyzetű város »természetesen« lesz hivatali székhely is, épúgy, mint a középkori *town* püspöki székhely, ma pedig a városok a politikai élet (pártok) központjai, avagy katonai helyőrségi központok, íme, a politikai súlypont »természetesen« esett ép a városokra s amidőn a XIX. század kapitalista világforgalma kialakult, a falu problémája elfeledett valami a maga alapjellemben.

¹⁾ V. o. *Dékány*: Gazdaság- és társadalomtörténet. A magy. történetírás új útjai (szerk. Hóman).

V.

Mielőtt tovább mennénk a város boncolásában, vissza kell tekintenünk s eddigi eredményeink alapján a falu lényeges vonásait ki kell domborítanunk. Mindenekelőtt ott van a szétszórt (nem városi, nem koncentrált) település. Mi ennek a kétségtelenül hátrányos helyzetnek az oka? Kifejtettük másutt,¹⁾ hogy a sajátlagos földrajzi értékek alapvető módon különböznek a sajátlagos gazdasági javaktól: abban, hogy amazok helyileg fixáltak. Talaj, inszoláció, csapadék, avagy egy vízesés energiája *csak a helyszínen vehető igénybe*, mert maguk amaz értékek (mint *geográfiai* értékek, energiák) »helyileg fixáltak«, és ép csak ott »transzformálhatók gazdasági javakká«, pl. a vízesésből egy turbina stb. által elektromos áram készíthető. A letelepülés ősténye tehát *nem* az emberi akarat, hanem az a természeti kényszer, hogy a geográfiai értékek gazdasági javakká transzformálása csak úgy történhet meg emberi beavatkozás, munka árán, ha a helyileg fixált értékekre az ember *rátelepül*. íme, a falusi – ma már tragikus – széttelepülés oka. Az ad különös jog-alapot a geográfiai értékeknek a gazdaságiaktól való megkülönböztetésére, hogy amazok *kikényszerítik az emberi rátelepülést*. A gazdasági-mobilis javak ellenben nem! A gazdasági javak követik az ember akaratát. Most ismét azon a ponton vagyunk, hogy utalhatunk a közgazdaságtani felfogás merőben urbanista jellegére. Ez ama javakat, mint utaltunk rá, azon az alapon olvasztotta össze – akár földrajzi, akár gazdasági javak voltak, – hogy azok eladhatók, azaz »a piac kategóriájában« érvényesíthetők. Ez az eladhatóság azonban esetleges és nem tartozik a javak lényegéhez – ezzel ki is küszöböljük ama két értékfaj összeolvasztás! alapját, az eladhatóság közös nevezőjét. Alapvető tény az emberi fejlődésben, hogy az ember vagy rátelepülve szerzi meg a javakat (geográfiai értékeket), vagy azok transzformált, gazdasági alakját kereskedelemmel (ipari cikk cseréjével) szerzi meg: ott a falu, itt a város. A falusi *ú. n.* termelés tehát kényszerűen talajkötött. A falusi életformának ebből levezethetők a fővonásai.

A természettel való – fent ismertetett-»megküzdés« *heroikus vonásokat fejleszt: ez az alapvető*. Továbbá: »Falun legfőbb életkódex a naptár« (L. von Wiese). A munkák elvileg időszakosak, ritmusuk az időjárás ritmusa; rendkívüli az egyenetlenség: szemben állnak a téli csenddel²⁾ szemben a tavaszi-nyári munkálatok inaszakadt »rohamperiódusai«. *Az élet tehát semmiképp nem mechanizálható*, mint a városban, a munka nem tehető egyenetlensé és folytonossá. A hónapról-hónapra való munka egyenetlen tempóját a falusi nem ismeri.

¹⁾ Földr. Közi. 1924.

²⁾ Egy mezőgazdasági szakértő szerint azonban a tél is napi 8 órai átlagos munkát jelenthet.

A természet ritmuskényszere! – ez a falu második alapvető vonása, rögtön mellette jelentkezik a *kockázat természetes vállalása*, mely kockázat előtt a falusi meghajlik, mint »természetes« dolog előtt. Ez a falusi »fatalizmus«. ¹⁾ Ez azonban kifejeszt egy másik vonást is: nemcsak gazdasági kár viselésére vezet a falusit, hanem mindennemű sorscsapás viselésére is; elfogadja a hatalmat, a falusi elszántan kitarat telephelye (a »földrajzi értékek«) mellett; ha jön az ellenség, a falusi védi magát a földet, mégha az ellenség el is foglalta az országot. Az agrárországok tehát elvileg stabilisak; ha a falu megmozdul, az valódi földindulást jelent. ²⁾ A falusi rendszeren a stabilis élet híve. ³⁾

A falu nemcsak a földhöz van közel, hanem az emberekhez is: az élet kockázatos volta az embereket egymás segítésére, *szolidaritásra* neveli. A falusi szolidaritás alapja a »lényegi szomszédság«, a városi szomszédság csak külsőleges, sőt merőben tartalmatlan, »formális szomszédság«. Felkeresés munka ⁴⁾ (Bittarbeit) vagy kaláka stb. városban el sem képzelhetők. India – mondotta egy nálunk járt hindu tudós – abban különbözik főképp Európától, hogy ott valóban megoldják a szomszédságból folyó problémákat, míg Európában a szomszédság semmit sem jelent. (Ez a városiasság képe.) A falu tehát *intenzív alakulat*, összeforrott »közösség«, ⁵⁾ míg a város *nem* közösség, csak »extenzív csoport«, ahol morális és szociális közelség a térbeli közelségből még nem ered.

A falu természetfronti helyzetében az érintkezés ritka, a szűkkörűség azonban maga után vonja, hogy *amennyiben* érintkezés van, az karakterológiai elmélyedhet; míg a városban csak a típus érdekel, falun maga az ember. A falusi átlagosan *akarja* ismerni azt, akivel érintkezik, mégha

¹⁾ A merkantilis közgazdászok (pl. Földes Társad, gazd. tan. II. 16.1.) régebben még feljegyezték ily tényeket (az újabbak már nem): a mezőgazdaság fejleszti »az engedelmességet a magasabb hatalmak iránt, a türelmet a sors szeszélyei, bizalmat a jövő iránt« stb.

²⁾ V. ö. pl. *Kropotkinnál*: (A francia forrad. története) a kevéssé ismert francia agrártörténetet.

³⁾ *Földes L. m.* (II. 16. 1.) az átlagos nézeteket így formulázza: »A természet által követett munkák nem engedvén halasztást, fejlesztik a gazdában a kötelességtudást, mert a természet... inkább bünteti a mulasztást, mint az emberek.« – »A falusi nép jobban óvja meg erkölcsi erejét; midőn köröskörül már nagy a hanyatlása az erkölcsnek, a parasztosztály ad« vezetőket. – »A természet kevés tért enged a gyakori változásoknak, ejleszti a ragaszkodást a fennálló rendhez, intézményekhez.« – A gazda »szigorúbban a féltékenyebben őrzi a földtulajdonon alapuló szabadságot és politikai függetlenségét.« (II. 17.) stb.

⁴⁾ V. ö. K. *Bücher*: Schenkung, Leihe, Bittarbeit. Die Entstehung d. Volkswirtschaft. II. köt.

⁵⁾ V. ö. *Tönnies*: Gemeinschaft u. Gesellschaft.

gyakori érintkezésre nincs is kilátás, tehát az érintkezés, ha nem is »közeledő«, mégis »intimitástendenciájú«, míg a városi (látni fogjuk alább) átlagosan hideg, azaz »disztanciáló«. A városi az érintkezésben csak egy konkrét *ügyet* lát, a falusi *személyes* üggyé növeszti azt. Ott tehát lebonyolítandó »ügy«, »itt a »humánium« nyomul előtérbe – jóllehet ezen a szimptomán felismerni az extenzív, illetve az intenzív társulást. In concrete még felderítendő a »személyes érintkezési kör« (the social area of the contact system vagy »egyéni szociálszféra«), az ismeretségi kör (iparosnál vevőkör stb.) kiegészülése.

A falusi foglalkozás »kiegészítő« munkákból áll, »enciklopedista« (Sorokin). Az 1925-i amerikai statisztika falun csak kb. 10 foglalkozást, a városon több százat különböztet meg,¹⁾ de már 1890-ben is a lipcsei városi statisztikai felvétel megkülönböztetett 557 féle foglalkozást. Látható, mennyire egyszerű a falu struktúrája. A falusi *rétegződés* is csekélyebb distanciákat ad ki (a falusi típusok nem térnek el erősebben), de – jobban éreztetik a rétegbeli különbségeket *a*) gazdasági téren (szegény – gazdag), *b*) foglalkozáson belül (munkavezető – munkás), *c*) pozícionálisan (pl. nagybirtokos, főbíró – és »alacsony« munkakörű), *d*) politikai téren (képviselő – köznép)²⁾ stb. A rangkülönbségek falusi »túlzásából« csak annyi az igaz, hogy itt jobban látják a különbségeket, a város zaja elnyeli a figyelmet, százfelé szórja a tekintetet, a rang ott is, itt is végletes különbségeket statuál. A falusi »intenzív« közösség vonása az egymás iránti *állandó* érdeklődés (v. ö. a »pletykafészek«-vádát), ami természetellenesnek, »beteges kíváncsiságnak«³⁾ látszik a városi előtt; városban ugyanis az ember igen sokszor eszközként szerepel, instrumentálisán kerül szóba, viszont a falusinál morálisan kerül szemüveg elé, tehát ítélnék is más felett. Ez azonban az »intenzív«-közösségnek csak azon általános vonása, mely a »social control« intenzivitását illeti a szűkkörűséghez képest, tehát nemcsak a falu, hanem általában a társulási egység kis méret nagyságának a sajátossága.

A falu végül – egykor – autarkias egység is: megél átlag a maga munkájából. Egy-két százada már erről sem beszélhetünk. Annál nagyobb kérdés a falu *városiasodása*. Ennek mértékétől függ a városiasodás jósága, illetve rosszasága: ha a falu eredeti őserőit, örök szükségességeit támadja meg, akkor a városiasodás jóvátehetetlen hibává válhat. A heroikus lemondás szellemének pl. az »agrárhősök« világában nem szabad elapadnia, a városi agitációnak rontó hatásai falun végzetesebbek lehetnek, mint városban. Tekintsük át egész röviden a lehetséges átváltódásokat, melyek – »városiasodás« után – súlyos falu-degenerálódásra vezethetnek.

¹⁾ A német statisztika legújabbban 14.000 foglalkozást (variánst) különböztet meg.

²⁾ E téren a demokratikus szokások sokszor csak a külszínt adják meg.

³⁾ V. o. *Weis L: A magyar falu. 1931. 75. 1.*

1. A természet ellenállásának legyőzéséből eredő szükségesség a falusinak *heroikus* életszemlélete. 2. A természet kockázatosságából s ritmuskényszeréből ered az »egykedvűség« és *fatalizmus*. 3. A természet fukarságából ered a falusi életformában megnyilvánuló *agrár-puritanizmus*. Ezek a vonások nem küszöbölhetek ki városiasodás által rendkívüli kár nélkül. Már pedig ép ezen a téren más a városi életforma. 1. A heroizmus lendületes erő kifejtésekben áll falun, ez a városban átalakul – sokszor meghígul – folytonos és így gépiesedő-tendenciájú városi »*munkává*«. Németországban pl. a falura telepedő nagyipar munkásai hatnak kedvezőtlenül a falusi őslakosságra: a délután »már« dolgovégezten álldogáló ipari munkás rontó hatású a késő estig dolgozó agrárlakosra. 2. A falusi türelmes, kemény *fatalizmus* átalakul az aránylag kényelmes városi életformában szüntelen *éberséggé*; a *civis* a városi rend *civilizációjában* mindenütt rendet – és nyugodtságot (kényelmet) akar – ez a falun nem valósítható meg. A külső rend (civilizáció) szeretete alatt az a veszély lappang, hogy a földterület védelme, otthon- és hazaszeretete világpolgáriás békepolitikába halványodik el – városok (Karthago stb.) végül is mindig elbuknak. A falusi életforma azt mutatja, hogy az agrár heroizmus egyben katonai heroizmus is. A város in ultima analysis a békére van beidegződve s ez ellanyhítja az ellenálló erőt, a katonai erőt, a falusi karakter keménységét. A városiasítás itt is veszéllyel járhat tehát.

3. A városi verseny-szellem a városi, életküzdelem »emberfronti jellegéből« ered, amely erős antagonizmust, városi, »szociális« feszültséget növeszthet naggyá. Ennek a feszültségnek kiáradása a falu világába szintén idegen elem, hiszen a falu elvileg a maga természetfronti helyzetében másnemű főproblémával küzd meg. 4. A városi életforma »szüntelen életfeszültséget« jelent – ami mint gazdasági racionalitás és éberség falun is kívánatos. Azonban a városi életforma *elgépiesedést* is jelent: ez abban az óhajban nyilvánul meg, hogy lehetőleg minden »szervezve« avagy »racionalizálva« legyen. A Szovjet a példája annak (mint láttuk), hogy a városi és marxista »szervezés«, illetve üzemesítés elvét miként lehet – és miként *nem* lehet – falura átvinni. A falusi a »gondtalan primitív ember« formájában jelentkezik a városi előtt s elégedetlen vele. Mindent »szervezni« kell tehát falun is! Ez is arra vezethet, hogy a falusi lassan félreismeri saját életformáját⁴; a város *üzemesítő* elgondolásai azonban falun akadályokba ütköznek stb. Rövid szemlénk eredménye: a falu önálló világ s *lényege* szerint lehet csak átalakítani.

VI.

Mindezen jellemvonásokkal szemben fel lehet immár sorakoztatnunk azokat a vonásokat, amelyek a várost, mint *életformát* jellemzik. Történeti múlt, politikai helyzet, gazdasági szerep, ezek néhány jellegzetes vonásában már ismereteseek előttünk.

1. A város lényegét a folytonos jellegű, termelő munka s ennek technikai életritmusa adja. Időszakos pihenési kényszerrel csak az ember biológiai kifáradása okozhat, de maga a munka elvileg megszakítható s újból folytatható, de gyakorlatilag nem. Míg a falusi munka »rohamperiódusában« szinte »lehetetlen« ad hoc megszakítani a munkát, a városban gyakorlatilag lehetetlen egyáltalán megszakítani a munkát: oly életformáról van szó, amelyben mindinkább előtérbe kerül az ügyek lefolytatásának mechanizmusa. Települési előny ezzel — a természet kényszerének mellőzésén felül — a munka szünetlenségének és helyi kumulálásának lehetősége. Mennyi mindent jelent a munka »helyi kumulálásal« A modern, nagyvárosi ember maga előtt látja a szédületes munkamegosztást, a folytonos, átgondolt programmú és minuciózusan kikalkulált termelői és forgalmi tevékenységet. Minden együtt van, finom szálakkal összekötözve, úgyhogy mindennek racionálisan egybe kell vágnia. Semmi sem oly világos, mint az, hogy így rendkívüli módon fokozódik a társadalmi szervezet érzékenysége (válságok!). Egyetlen forgalmi zavar végeláthatatlan bonyodalmat okoz. De végre is nagy, beláthatatlan előny a különböző, mozgósítható erők együttessége. Ami pedig a társadalmi munka szakadatlan folytonosságát illeti, úgy látszik, valóban a fajnak káros, idegkimerítő hatásoknak végösszegben veszélyes útja a városi élet. A népbológia ezen kérdései ma váratlan súlyt nyertek, főokai a város iránti gyakori szkepticizmusnak.

A városi munkatermék ergogén; az erő, melyre támaszkodik, elsősorban szabad elhatározáson alapuló,¹⁾ emberi-akaratierő. Ennek vannak meg a maga feltételei, melyek elsősorban politikaiak. A város gazdasági termelő erő, de csak azon az áron, hogy zavaró politikai behatásokat ki tud védeni — jogbiztosítással, politikai függetlenségi harccal, mely ma is folyik a bürokratikus nagyállamok világában (a városok ma is magukénak mondhatnak státútum-alkotási jogot, saját, részben független közigazgatást); a modern nagyvárosok — mint kiderült — nem oly messzemenően ipari és kereskedelmi gócpontok, mint feltételezték, hanem adminisztratív gócpontok²⁾ és kulturális centrumok. De egyben a demokratikus pártélet korában a városok a politikai akarat kitermelési helyei is. Itt lüktet a politikai élet, itt folyik a koncentrált magas hivatalokban az ügyek végső döntése. Tulajdonképp a város dönt, a szabad akarat itt koncentrálódik.

2. A város a gazdasági racionalizmus, az egyre centralizáltabb forgalom, a piac és a gazdasági szervezés színhelye. Mennyit mondtunk ezzel! Szinte le kellene írunk az egész mai közgazdaságtant, mely városi szempontú s az

¹⁾ Spengler (Untergang d. Abendlandes. H. 439. 1.) a »személyes szabadság varázsa« látja a városi életformában és a természettől függetlenségben; minden későbbi szabadság ebből indul ki (Urtatsache des Freiseins vom Lande).

²⁾ V. o. Sombart: Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus. 1927. I. 399., 423. k.

egész gazdaságtannak látszik. Holott a gazdaságtan! felfogáson végig özönlik a racionalizmusa mögött rejtőző elem: az életkockázattól való félelem! Ez többfélét is jelent: jelenti így azt, hogy a gazdaság »autonóm« akar lenni, saját törvényeit akarja követni (produktivitás), egyben természetesen – egy demilitarizált világrendet képviselni. 3. A piac- és forgalom szempont lényegében *apolitikus* életformát melengtet a keblén, az életet részben akarja élni, termeléssel szolgálni. A falunak fatalisztikus heroizmusa idegen világgá válik. A város, az urbanista racionalizmus ideálja: a mechanikus életnek lehető kockázatmentessége, mely mindig inkább kiegyezéseket – alkut, kompromisszumot – keres, mint harcot. A város tehát redukált világgéppel rendelkezik; apolitizmusára jellemző, hogy a helyzettel megalkuvás szelleme a városi demokrácián is végig özönlik. A tömeges kispolgár »kalmár szelleme« (Riehl) egyre inkább kitetszik a XIX. század közepétől – a politikában, mely a pártok »alkuját« kívánja parlamenti kiegyensúlyozódások folyamán. A város mechanizált élete apró harcokban folyik, a város a »lehető béke« princípiumát hordozza. A gazdasági verseny szelleme tehát gazdaságon túlra is terjed, s meghatározza ma – ami mindig a lényeges – a város specifikus *életformáját*.

4. A gazdasági versenyrendszer optimizmusa más városi *érzületet* fejleszt, mint falun. Itt az organikus lendület, a leszámolás intenciója, az »égető« munka, mint munka-explózió, a harc mint rendkívüli kitörés (hybris), ott, a városban a »szabályos« erőhasználat, a *gazdaságosság* stb. A városra igen jellemző, hogy jellemét sokáig az »erkölcsök szelidítésében« látták, azaz egy *morális urbanizálást* vártak tőle, csendes lenyugvást, a »kis ügyek türelmes heroizmusát«, a nyugodt élet rendjét. Ha erre a XIX. század második feléig tartó idillikus várakozásra gondolunk, látjuk, megfordult a helyzet: a város a harciassá lett *proletariátus* tömegszállása lett, egy új politikai hybris helye. Faluról *kétféle* elem költözik be: a falu elitje, a feltörő, művelődő elem, de egyben a falusi munka heroizmusától immár visszarettenő, »kényelmesebb munkára vágyó« falusi proletaroid elem is, mely megtölti nagyvárosainkat »olcsó« munkaerővel, ami egyben kultúrálatlan, olykor amorális tömegelemek özönét jelenti.

5. A város eme modern, tömegelektani hajtását a városi *individualizmus* szokták kapcsolatba hozni, ezt pedig a lakosság *heterogenitásával*. Nézzük előbb néhány adatban az utóbbit. Fajok, vallások, kultúrák, szokások, rangok, ízlések, foglalkozások keverednek, a város »olvasztótégely«. Szentek, bűnözők, milliomosok és koldusok, konzervatívok és radikálisok stb. kuszán összekevervék. Ha például a U.S. A.-ban 1920-ban nézzük, a farmokat nem tekintve, a fehér lakosságot, úgy van Sorokin szerint:¹⁾

¹ Source-book I. 204.

	Falun	Városban
Helyi szülőktől	64 %	45·2 %
Idegen szülőktől	10·5 %	20·8 %
Kevert szülőktől	5·7 %	8·1 %
Idegenben született	9·6 %	19·1 %

Jól látható, mennyire más a keveredési arány falun és vidéken. Még farmokban is csak ép $\frac{2}{3}$ (66.6%) a helyi szülőktől való elem. Berlinben 26-féle nemzetiséget számolnak össze stb. Sok városra illik, amit Monchrétien mondott Párizsról: Paris pas une cité, mais une nation, pas une nation, mais un mond. Már a középkori közlekedésben szegény világban is Köln csak 39% városi, helybeli születésű lakost mutat stb. Mindebből *városi individualizmus* keletkezése kézenfekvőnek látszik. Itt azonban sok lehet a félreértés. Van falusi, *agrár individualizmus*, ami a település szétszórtságából s a természettel megküzdés egyéni életsorából ered.¹⁾ A természet által szorosabban meg lévő szabva az élet, »a paraszt élete egyforma és *tipikus*, míg a városi emberé változatos és egyéni« (Földes), így gondolta ezt a XIX. század, de ma már nem így látjuk: *az amit akkor individualizmusnak néztek, az voltaképp csak atomisztikus egyenlőség, vagy egyenlőségi látszat*. Individualizmus ugyanis a szabad egyéni életforma kifejeződési lehetősége – ez ma már nincs meg, egyeseknél igen, de városi tömegeknél nincs meg: csak individualisztikus látszat van, a tömeglény egyénnek érezheti magát, holott szürke típus. Magával hozza ezt a forgalom, a laza mozgékonyosság követelménye; a városi sűrűlódás átlagos hatása: a típus és nem az egyén. Ezért sajátos, elő nem vett kérdés ma is még a város szociológiájában az *érintkezés és anonimitás* kérdése, mire végül itt, egy figyelemre méltó hézagot pótolandó, rátérünk.

6. A város nagymértékben *anonim alakulat*, nemcsak »tömeges«. Az érintkezés minősége terén végzett szociológiai kutatás újkeletű, a viszonyformák (attitűdök) különbségei nem is lehettek régebben szembeszökők, csak újabban²⁾, amidőn a városi forgalom extrém típusúvá élte ki azt, ami már régebben is megvolt, ámde kevésbé láthatóan, mint a mai nagyvárosokban ma észrevehető. Általában az intenzív társulások uralkodó jegye az ismeretségen alapuló (*eponim*) érintkezés, az extenzív, tehát városi érintkezés ismeretlenségen alapuló (*anonim*) érintkezés. A falusi elvileg idegen a »rövidlejárátú viszonyokkal« szemben, hiszen a falusi életközösség, mint utaltunk rá, valódi, *szerves* életközösség, a falu életrendszere statikus. A városé dinamikus. A városi érzi, hogy neki gyors változatosságra, »plasztikus viszonyokra« kell berendezkednie, nagyobb a városi emberfolyam áradatában az élet komplexitása. Míg tehát attitűdjében a falusi bizonyos merevséget, de következetes kitartást mutat, a városi hajlékonyságot, de ezzel együtt

¹⁾ *Oppenheimer* (System der Soziologie, 1923. I. 2. 689. 1.) helyesen emeli ki, hogy a falusi munkás mindent végző (Vollarbeiter) lévén, lesz individualistává.

²⁾ V. ö. pl. L. von Wiese: Alig. Soziologie, I. köt.

gyakran személyes felületességet is. A falusinak érintkezésében¹⁾ hagyományos érzelmileg színezett *szokásai* vannak, a város e hagyományos világgal szemben immár hagyománytalannak mondható és csak néhány, hasznosnak nézett érintkezési sablonnak hódol, mely sablon tisztán utilitárius mozzanat, érzelmi érték nem fűződik hozzá. Ezért csodálkozik a falusi ember a városi érintkezés érzelemmentességén, »ridegségén«. Oka ennek nem városi előszeretet, avagy rideg hajlam, hanem pusztán az érintkezés tömegessége, gyors, vibráló jellege. Ezt statisztikailag legfeljebb (ezidőszerint) a levelek számában szokták jelezni. Például 1913-ban négy iparos ország, Anglia, Németország, Belgium és az USA fejenkénti évi levélmennyisége 40-90 darabra ment, agrárországoké – Oroszország, Br.- India, Egyiptom – csak 3-8 darabra. A naponkénti foglalkozási ágak szerint eltérő – úgynevezett személyes érintkezések átlaga szintén megállapítható tipikus kísérleti személyek által, erre azonban nem tudunk példát.

A városok újabb, 60-80 év óta beköszöntő fejlődése azzal a sajátos ténnyel szolgál, hogy míg azelőtt a város bizonyos belső közvéleménnyel, sajátos karakterrel rendelkezett, addig ez ma már elhalványult. A városi élet szoros közelsége lehetővé tette a *közvélemény* egységes kialakulását, s a közvélemény valóban a »közönség véleménye« volt, addig ma ez lényegesen átalakult: a régi közvélemény immár nem lévén erőteljesen aktív, lehetővé vált az, hogy az alulról, szervesen kinövő közvélemény helyébe felülről beilleszthető legyen egy *mesterséges* közvélemény. A tulajdonképeni közvélemény tehát lehanyatlott.²⁾ Ez is a város életének egyik fordulópontja: oly nagymérvű lett az érintkezés *külsőleges, extenzív* volta, hogy immár új probléma áll elénk: miként lehet normális érintkezést lefolytatni.

Annyi az átlagos életfigyelésből jól látható, hogy a tömeges városi érintkezés az utolsó évtizedekben eltechnizálódott a tömegek jelentkezése folytán, az eltechnizálódás végső foka az, ahol az üzleti kiszolgálást automaták végzik; íme ekkor 1. *a személyes viszony egyik tagja már kiesik*. E végpont felé sajátos úton jut el a városi élet. Mivel az *úgynevezett* személyes érintkezés nem zárható ki széles vonalon, 2. bekövetkezik a jelentkező tömegek özönlése esetén fizikai távortartása. Hogy munkaközben megőrizhető legyen a *zavartalan* életmenet, a városi elzárkózik, személye körül gátakat teremt, személyi szűrőkészüléket helyez mozgásba, sőt ma már van eset, nemcsak uralkodóknál kérnek írásos úton bebocsátást, hanem akkor is, midőn rangkülönbség áthidalásáról nincs szó. Az ily érintkezés *fizikai jellegű* távortartás. Ettől elválasztandó a 3. érintkezési eset: a morális, illetve

¹⁾ Kitűnő adatok sora *Luby Margit* új könyvében: A paraszti élet rendje. 1935. (Tunyog, Matolcs szatmármegyei községek ősi jellegéről.)

²⁾ V. o. *Dékány*: A közvélemény erővesztésének okai a modern társadalomban. Bpesti Szemle. 1926. 404. 33. k.

perszonális távoltage, a tulajdonkép városi jellegű és leggyakrabban feltűnő »disztanciálás«.¹⁾ A fizikai távoltage nem sikerült; még mindig van mód a hideg elzárkózásra, a hűvös fogadásra, annak éreztetése, hogy egy *ügytől* nem tud ugyan valaki megszabadulni, de egy *személyes* viszonytól törekszik. Az üzleti életben ez normálisnak mondható: a személyes kapcsolat szüksége nem merül fel, csak ép »az ügy érdekében« jön létre érintkezés.

Ez vezet egy 4. érintkezési módra: a merőben *személytelenné* vált, sablonosán objektív kapcsolódásra. Az ügyek lebonyolítására tömeges ügyek híján is átlagos lebonyolításra alkalmassá tevő blanketták szolgálnak, például kérvényblanketták. Ez sokszor olyan, hogy átlagos kérdőpontokon túl egyetlen rovat sem nyílik meg, semminő »egyéb« nem foglalkoztatja a kérvényfogadót. Feltűnően szaporodnak a bírói gyakorlat ügyszalmazódása közepeit a blankettaügyek. A mai, elháríthatatlanná váló tömeges ügyek rákényszerítik a városok bírói testületét arra, hogy egyre inkább sablonosán kezeljék az ügydarabokat, kivetkőztetve az ügyet minden individuális »mellékkörülményeiből«, holott – másik végleten – ott van az angol gyakorlat, mely az individuális esetet a *maga* egyéni jellegzetességében nézi, így is ítéli el, empirikus életközelségben, így lesz a bírói döntés jogalkotó »praecedens«. íme, ez a falusi kultúra idejéből való, tiszteletreméltó és végtelenül igazságos hagyomány, ősi eredetét a bírói talárviselés is mutatja. De fent nem tartható ma az egész vonalon, a tömeges jelentkezése miatt.

Ha mindez az érintkezési mód nem elégséges, ha valóban ott van elháríthatatlanul a személy, akkor 5. a városi életben szükséges érintkezés egyszerű *tipizálásba* fog torkollani. Az előttünk álló személy maga nem érdekel, csak mint típus: »egy ügyfél«, »egy álláskereső« stb. *kimeríti* az érdeklődés körét személyi vonása tekintetében. A mai helyzet immár az, hogy a lélektani tipizálás gyakorlati, élettechnikai üzembkérdeessé válik, de – nem ismerjük immár az embert.²⁾ »A tisztán intellektuális (városi) ember teljesen közönyös minden iránt, ami perszonális« (Simmel).³⁾

A modern életnek a tömegességgel és ezzel természetesen a tömeges érintkezéssel összefüggő problémái csodálatosképp ma nincsenek a kutatás homlokterében, holott rendkívül érdekes és vonzó részletkérdések özöne tárul elénk. Ilyen bukkan fel a falu és a város ellentétének vizsgálata közben, például abban, hogy a városi átlagembernek élet- és emberismerete – mint amerikai kísérletek mutatják (például nem ismeri sok kereszténynek született Krisztus nevét, sőt egyetemi hallgatók Napóleon nevét) – történeti időkre

¹⁾ L. L. von Wiese: Allgem. Soziologie. I. 1924. 104. 1. 178. lk. Simmel: Philos. des Geldes³, 1930. 534. lk.

²⁾ V. o. Dékány: Az emberi jellem alapformái és a mai helyzet. Isk. és egészség. I. evf. 1. sz. (1933).

³⁾ Simmel cikke: Die Grossstadt c. kol. műben. Fejezet: Sorokin I. 243.

visszatekintve feltűnően csekély s a mai idők emberét *sem* ismerik. Az ú. n. *pszichognózis* (szemléletes emberismeret) városokban ma már kellőképpen nem fejlődik: nincs egyetlen »kerek« személyképünk sem. Jellemző, hogy a városi ember számára jóformán csak az irodalom régibb termékei közvetítenek *szemléletes* és »kerek« emberképeket – jele ez és öröksége a falusi időknek. Éles, egyéni megfigyelő erő modern írónál is természetszerűleg megvan, de a kerekesség, arányos teljesség, az élet megfigyelésében ma egyre ritkább. Miért? 1. A városok tömeges érintkezésszükséglete csak tipizálásra szorítkozik, annyi érdekel az emberből, amennyi *gyakorlatilag* (pragmatikusan) szükséges az ügyek lebonyolításához: tehát csak »karakterológiai pragmatizmus« a követelményünk: a karakter, az ember egy ügylebonyolítás *aranyában* érdekel, ezen túl nem. 2. Ma nincs ideje a városinak egy egyéni életsorsot *állandóan* figyelemmel kísérni.

Ez a lélektaninak látszó kitérésünk, mely érintve is bárhol alig lévén, bővebben foglalkoztatott bennünket, tulajdonképp elsőrendű *szociális kérdés* melegágya lesz: a *társas ellenőrzés* (social control) kérdése. A város, kivált a nagyváros elsőrangú, kritikus kérdése az, hogy a társadalom önellenőrző szerepe sehol másutt nem oly nehéz, mint ép itt. Az amerikai, legújabb példák mutatták, hogy *két* város van egyben: az egyik *al*-város, *al*-világ. Ez ellenőrizhetőnek is alig látszik, arról pedig, hogy az a társadalmi réteg önmagának ellenőrzésére fejlesszen ki szerveket, alig hihető, illetve várható. A nagyváros ott így lesz morális káosz. Az extenzív társulásnak oly esete forog fenn, mely immár alig nevezhető másnak, mint szétesőben levő társadalmi egységkísérletnek. Amint a nagyvárosi amerikai lakás immár csak »parking place over night«, tehát nem otthon, úgy a város is csak ép szervesetlen halmaza az (ideiglenesen) kereső embereknek. Ennek a szervesetlen halmozódásnak egyik, még megfigyelhető jele például az, hogy hány gyermekre száll át atyja foglalkozása. Újabb, kisebb körökben feltett kérdőívekből az derül ki, hogy míg például a farmergyermekek 69.3%-a öröklő atyja hivatását, addig az »egy foglalkozáson belüli nemzedékváltozásra« vonatkozólag kiderül: Minneapolisban az üzletemberek csak 22.5%-ban örökölték atyjuk foglalkozását. A város kavargó halmaz, mely a foglalkozások stabilitását nem mutatja: *ubi bene, ibi patria*, így az *élethivatás nem válhat egyéni jellemalakulás alapjává*¹⁾ s ezzel a hivatásgondolat a társadalomnak *jogszerű alapjává*.

A mai város az *anonim hatást* is fokozottan mutatja. Újságok, előadások ismeretlen közönségek előtt, hirdetések, politikai agitációs gyűlések, színház, kávéházak és nyilvános olvasótermek, rádió stb. végtelen messzeterjedő, anonim hatást gyakorolnak. Sorokin méltán elmondhatja (I. 236. 1.)

¹⁾ V. o. *Simmel*: Philosophie des Geldes, 485. l.

only an infinitesimal part of the persons with whom an urban individual interacts are personally known to him ... Their whole, Gestalt' or personality, remains unknown. A hatás egy ismeretlen, anonim közegben kering, anonim módon hat – és ez annyit is tesz, hogy ellenőrizhetetlen avagy alig ellenőrizhető a hatás avagy ennek kimaradása ...

A városi élet lassan, de biztosan fokozódó *gépies üzemmé* válik. Fennebb azt mutattuk ki, hogy ez *már eredeti alapcsírájában is egy sajátos »városi« életformaként indult meg*. Korlátolt helyünkhöz képest csak néhány összefüggésre mutattam rá, lehetőleg azokra, melyek eddig el voltak hanyagolva, holott igen lényeges mozzanatokat tesznek ki ...

Az a szerény és hézagos vázlat, melyet itt a faluról, illetve városról közrebocsátottunk, azt óhajtja elérni, hogy mindkét kérdést *élesebben* lássuk. Falu- és városszociológiák adattömegei ezt ma nem szolgálják jól. Város? Azt a gondolatot ápolják, hogy a város »tulajdonkép« nem más, mint egy *közigazgatási egység*; avagy mások szerint az »tulajdonkép« egy földrajzi okoktól függő *telephely*, telepforma. Mások ismét gazdasági központot vagy népességi sűrűsödést, *agglomerációt*, pusztá halmazt látnak benne. Mi mindezekkel szemben hangsúlyozni óhajtottuk: mindkét esetben *»életformáról«* van szó, és ezzel a meglehetősen széles körre utaló kifejezéssel azt emeltük ki: ha városról vagy faluról van szó, sohasem szabad kevesebbre gondolni, mint – *mindenre*, ami egy életformához csak hozzátartozik, így *egyetemesen* fogjuk látni a kérdésünket és ez az egyetemessége teszi a kérdést *szociológiai* tágasságú kérdéssé. Ha kevesebbet látunk ennél, úgy mesterségesen korlátozzuk a látásunkat és eltorzítjuk lényegesen a problémánk körvonalait, úgy mint középponti kérdéseit is.